

Lolland Falster *2018*

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

Årbog 2018 – 106. årgang

Den spanske syge på Lolland-Falster

Af speciallæge Hans Trier

Den spanske syge var en verdensomspændende epidemi, der hærgede i 1918-1920 og var forårsaget af en influenzavirus af særlig dødbringende art. I Danmark døde mindst 15.000 mennesker af sygdommen. På Lolland-Falster, hvor ca. 500 mennesker omkom, ramte epidemien meget ujævnt, hårdest i Nakskov og på øvrige Vestlolland, mildest på Midtlolland. Artiklen beskriver epidemien på baggrund af beretninger fra øjenvidner, embedslægers og andre lægers optegnelser, de lokale aviser samt lokalt arkivmateriale. Epidemien fik frygtelige konsekvenser for enkeltpersoner og familier, og myndighederne og hjælpeorganisationerne fik travlt med at dæmme op for katastrofen og sikre de syge pleje og behandling. I amtets to største byer Nykøbing og Nakskov blev der i efteråret 1918 på henholdsvis privat og kommunalpolitisk initiativ etableret nødlazaretter for influenzasyge. I Nakskov var det offentligt finansierede hjælpearbejde nok atypisk for landets byer, men typisk for det socialdemokratiske bystyres generelle måde at håndtere socialpolitikken på.

Kort før sin død fortalte gårdejer Hans Laurits Hansen (1886-1968), Hæsø ved Vejleby på Sydlolland, om sit lange liv til et familiemedlem, der skrev hele hans historie ned. Beretningen er indleveret til Sydlollands Lokalhistoriske arkiv.¹ Om den spanske syge berettede han:

“Ligeledes skete det under den spanske syges rasen, at min nabo til den anden side, Askø, (altså ret langt borte) blev meget syg og hans kone også. Konen døde, og han kunne ikke røre sig. Hans gamle mor var der og kunne heller ikke gøre noget, og ingen turde hjælpe. Man var jo bange for smitten, og det var vel heller ikke ugrundet. En nabo over ved ham kom så til mig og spurgte, om jeg turde være med til at lægge konen i kisten. Vi havde en 5-6 børn, jeg talte med mor om det og hun sagde: Jo, det er vor pligt. Jeg gik så ud i et fraliggende brændehus og skiftede helt tøj, så gik jeg med der over. Nu traf det sig, at jeg havde en hel flaske snaps stående, den tog vi med, og før vi gik ind, tog vi et par gode slurke heraf, og ligeledes da vi gik igen. Vi fik lagt konen i kisten, men det var svært, hun lå tværs over sengen og var helt blå, og det var en meget stor og kraftig kone. Desuden var hun frugtsommelig, så vi måtte bakse

noget med hinde, før vi fik det gjort. Så gik vi hver til sit, jeg hjem og klæde om i brændehuset. Der var ingen af os, der fik den spanske syge, men morsomt var dette hverv nu ikke.”

Denne beretning fra Sydvestlolland indeholder på mange måder essensen af, hvordan befolkningen oplevede og huskede den spanske syge. Den fortæller om frygten for at blive smittet af den farlige influenza og om, hvordan man søgte at begrænse smitten med et velkendt gammelt desinfektionsmiddel som alkohol. Den siger noget om isolationen på landet, om dødens nærvær og det særligt tragiske omkring gravide kvinder og deres fostres høje dødelighed. Og så fortæller den en historie om, hvordan nogle – måske de færreste – mennesker af pligtfølelse overvandt frygten for smitte og hjalp deres nødstedte naboer.

Dele af Lolland-Falster blev ramt særligt hårdt af den spanske syge, og navnlig Nakskov måtte lide. Regionen er et godt eksempel på, hvor forskelligt svøben ramte selv i tæt forbundne naboområder, og også på forskellene i den måde, hvorpå myndigheder og befolkning søgte at imødegå epidemitruslen.

En glemt epidemi

I mange år syntes den spanske syge at være glemt både af de læger, der skulle behandle og bekæmpe epidemiske sygdomme, og af historikerne. Det kan blandt andet bero på, at den ikke var nogen succes for lægevidenskaben. For sygdommen kunne ikke behandles effektivt med nogen kendte midler. For historikerne kom der hurtigt andre, og måske umiddelbart mere dramatiske og betydningsfulde begivenheder at beskæftige sig med: 1. verdenskrigs afslutning, social uro og i nogle lande revolutionære omvæltninger, spørgsmålet om Sønderjylland og senere i mellemkrigstiden kampen mellem demokrati og totalitære bevægelser.

På den måde kan den spanske syge på trods af det enorme antal dødsopfre siges at være blevet fortrængt i historieskrivningen – i hvert fald den officielle. Men mindet om denne katastrofe har alligevel levet videre på et mere skjult plan, nemlig som overleverede fortællinger i de familier, der blev hårdest ramt. Hundredåret for den spanske syge er en passende anledning til at genopfriske, hvad der skete dengang.

Epidemien formede sig på Lolland-Falster på mange måder som en repræsentativ miniudgave af dens generelle forløb her i landet. Men fordi Nakskov blev usædvanligt hårdt ramt, og fordi hjælpeinitiativerne her skete efter en overvejende kommunalt finansieret og derfor noget atypisk model, har jeg gravet lidt dybere i denne bys forhold.

Jeg indleder artiklen med et summarisk overblik over, hvad den spanske syge var, hvornår og hvordan den ramte Danmark, og hvilke initiativer myndigheder og andre tog på nationalt niveau. De efterfølgende afsnit handler om lokale forhold på Lolland-Falster og især Nakskov. Ved citater er anvendt nutidig retskrivning.

Kilderne

Mine kilder er beretninger fra officielle sundhedsmyndigheder, dvs. Sundhedsstyrelsen og embedslægerne, den lokale presse² samt beretninger fra øjenvidner, nedskrevet flere årtier efter epidemien. Nakskov Lokalhistoriske Arkiv, Guldborgsund Stadsarkiv, Falsters Egnshistoriske Arkiv og en række andre arkiver, biblioteker og museer har bidraget med yderligere dokumenter og fotos, hvilket jeg skylder dem stor tak for.

Som tidligere mangeårig embedslæge synes jeg, det var særligt interessant at inddrage embedslægernes årlige medicinalberetninger som kilder. Embedslægerne var i flere hundrede år frem til 2016 betegnelsen for statsansatte læger med en række for-

skellige opgaver. De skulle føre tilsyn med sundhedsvæsenet, bekæmpe smitsomme sygdomme, rådgive kommuner og amter om sundhedsforhold og udføre retsmedicinske opgaver for politiet. De var i 1918 organiseret i 78 lægedistrikter med hver sin kredslæge. I hvert af de 20 amter fungerede én af kredslægerne som amtslæge, der ud over kredslægefunktionerne også havde overordnede administrative opgaver dækkende hele amtet. Næsten alle landets embedslæger var dengang samtidig deltidspraktiserende læger, der udførte almindelig patientbehandling.

Alle embedslæger skulle fra tidligt i 1800-tallet hvert år udarbejde en medicinalberetning (i noterne forkortet MB) om deres aktiviteter og om sundhedstilstanden i deres område. Landets øvrige læger skulle indsende en årlig beretning til deres kredslæge, som indarbejdede oplysningerne i sin egen beretning og sendte det hele til amtslægen. Amtslægen udarbejdede en beretning for hele amtet og sendte årets beretninger til Sundhedsstyrelsen, som sammenfattede indholdet af dem i den årlige "Medicinalberetning for den danske Stat". Medicinalberetningerne udgør samlet set en fremragende kilde til sundhedsforholdene og til levevilkårene for den danske befolkning på helt lokalt niveau gennem 200 år.

Hvad var den spanske syge?

Den spanske syge var en meget dødbrin- gende influenzaepidemi, der ramte alle verdensdele i 1918-1920. Den fik sit navn, fordi den tidligt i 1918 blev beskrevet i spanske medier, mens omtalen af den var underlagt censur i de lande, der deltog i 1. verdenskrig. Det betød dog ikke, at den havde sit udspring i Spanien, men betegnelsen kom hurtigt til at hænge fast, også i danske aviser.

I 1918 vidste ingen, hvad der var årsag til den spanske syge. Lægevidenskaben

formodede, at det var en særlig ondskabsfuld variant af influenzasygdommen. Denne infektionssygdom havde været kendt i århundreder som en generende, men oftest mild og sjældent over få uger varende sygdom med feber, hoste, hovedpine og smerter i kroppen. Siden antikken havde man jævnligt haft influenzapandemier, dvs. epidemier, der bredte sig til flere verdensdele. I 1918 huskede man den seneste pandemi, som kom fra Rusland. Den hærgede i Danmark med ret høj dødelighed i 1889-92.

Man havde en relativt klar opfattelse af, at sygdommen kunne overføres med dråber fra de syge menneskers (og dyrs) luftveje, f. eks. ved hoste eller nysen. I løbet af et par dage efter udsættelse for smitte fik patienten betændelse i luftrøret og bronkieslimhinderne.³

I slutningen af 1800-tallet påviste man bakterier som årsag til en lang række infektionssygdomme: tuberkulose, lunge- og byldepest, kolera, tyfus og mange andre. Man kunne se bakterierne i lysmikroskop og dyrke dem på vækstmedier i laboratoriet. Men ved mange smitsomme sygdomme manglede man stadig at identificere en specifik mikroorganisme. Den tyske mikrobiolog Richard Pfeiffer havde under den russiske influenzapandemi isoleret en lille bakterie – *Haemophilus influenzae* – som han mente var årsag til influenzaen. Men i 1918 kendte ingen videnskabsmand med sikkerhed sygdommens årsag, og Pfeiffers bud viste sig at være forkert. Man regnede med, at den skyldtes en lille bakterie eller måske en virus, som er en anden type mikroorganisme.

Først i 1933 påviste man for første gang i laboratoriet en specifik virus, der udløste en influenzaepidemi.⁴ Virus kan ikke dyrkes på almindelige næringssubstrater, som bakterier kan. De kræver levende celler – f. eks. fra hønseæg – for at kunne formere sig. Desuden er influenzavirus oftest for små til

Sengestue på Marinelazarettet, et nødhospital for søværnets influenzasyge og senere også civile patienter. Fotograferet af Holger Damgaard, formentlig ved indvielsen midt i juli 1918. Det Kongelige Bibliotek.

at kunne ses i et almindeligt lysmikroskop, men de kan iagttages med elektronmikroskoper, der først blev opfundet i 1930'erne.⁵

Der blev påvist tre forskellige arter influenzavirus, der kunne smitte mellem mennesker – A, B og C. Nye influenzapandemier i 1957, 1968 og 1977 – alle mildere end den spanske syge – udløste yderligere forskning. Formålet var blandt andet at skaffe større indsigt i, hvorfor pandemien i 1918-1920 blev så voldsom.⁶

Forskerne konstaterede, at influenza generelt kunne overføres til mennesker fra fugle, svin og andre dyr, alt afhængig af hvilken undertype det drejede sig om. Der opstår hele tiden ved mutation nye typer af influenzavirus. De influenzavirustyper, der forårsager epidemier og nogle gange pandemier, er oftest forskellige fra år til år.

Selv om man længe har kunnet vaccinere mod influenza, bliver man på grund af de vekslende virustyper nødt til at fremstille nye vacciner til hver ny sæson. Det er ikke til at forudsige, hvornår der kommer en pandemi ligeså dødelig som i 1918. Den seneste pandemi kom i 2009. Den skyldtes influenzavirus A af undertypen H1N1 og var relativt mild.⁷ Først i 2005 blev det klart, at den spanske syge skyldtes influenzavirus type H1N1. Ved moderne genteknologi blev der påvist influenzavirus H1N1 i væv fra mennesker, der var døde af den spanske syge i 1918-1919.

Den spanske syge blev meget omfattende og dødelig af to grunde. For det første ramte sygdommen usædvanligt mange mennesker, måske halvdelen af jordens befolkning. Den var tilmed usædvanligt hyppig blandt yng-

re voksne, måske på grund af manglende immunitet. For det andet var den spanske syge alvorligere end almindelig influenza. Ifølge nutidig forskning var den udløsende virus i 1918 særligt tilbøjelig til at fremkalde en svær betændelse i lungernes yderste luftrørsforgreninger. Det skyldtes måske et overreagerende immunsystem, hvilket kan bero på særlige egenskaber ved proteinerne i viruspartiklens kapsel.⁸ Det medførte svære komplikationer, især en ondartet lungebetændelse med blødning i lungevævet, svær åndenød, ophostning af blodigt slim og til slut svigt af lungefunktionen, så de syge på grund af lav iltmætning i blodet i slutstadiet fik en mørkeblå til sort kulør.⁹ Også ligene blev mørke, hvilket førte til, at den spanske syge af mange blev opfattet som identisk med pestsygdommen – den sorte død.

Pandemien 1918-1920 og forløbet i Danmark¹⁰

Den spanske syges første bølge opstod øjensynligt i USA i marts 1918. Den spredtes herefter via soldater i amerikanske militærlejre og troppetransporter til Europa. I juli 1918 havde den nået Nordafrika, In-

dien, Kina og Australien. Koncentration af soldater i træningslejre, transportskibe og på 1. verdenskrigs slagmarker fremmede spredningen.

Pandemiens anden bølge startede – muligvis i Frankrig – i august samme år. Herefter bredte den sig eksplosivt til resten af verden, så den i januar 1919 havde nået næsten alle beboede områder på kloden.¹¹

Den spanske syge kom i Danmark i tre bølger: Første bølge, eller sommerbølgen, varede fra juli til september 1918. Den var ret mild, men synes at have ramt militærforlægninger særligt hårdt. Der blev anmeldt omkring 80.000 tilfælde af de behandlende læger. Den anden bølge varede fra oktober 1918 til april 1919, hvor omkring 650.000 influenzatilfælde blev anmeldt. Den tredje bølge med ca. 170.000 anmeldelser varede fra januar til april 1920. Influenza var blandt de smitsomme sygdomme, for hvilke lægerne skulle anmelde det ugentlige antal konstaterede tilfælde til den lokale embedslæge, som sendte oplysningerne videre til Sundhedsstyrelsen. Sundhedsstyrelsen skønnede i 1919, at lige så mange tilfælde ikke blev anmeldt af lægerne. Den

Motorambulance med personale ca. 1920. Under den spanske syge blev der ellers ofte benyttet hesttrukne ambulancer til patienttransporter. Nakskov Lokalhistoriske Arkiv.

spanske syge ramte således skønsmæssigt godt halvdelen af den samlede danske befolkning på ca. 3,1 millioner mennesker.¹²

Alle tre bølger startede i hovedstadsområdet, bredte sig herefter til en række købstæder og sidst til provinsbyernes opland. Hvorfra den spanske syge kom til Danmark vides ikke med sikkerhed – måske fra Tyskland, måske Norge. Men i anden uge af juli steg antallet af tilfælde brat i København. Blandt andet sås større udbrud blandt soldater både på flådens skibe og i den store militærstyrke – sikringsstyrken – der var indkaldt under 1. verdenskrig til at forsvare landets neutralitet. Der var også andre ophobede tilfælde blandt især yngre ansatte i nogle af byens forretninger og på kontorer og andre arbejdspladser.

Den 13. juli blev det første dødsfald meldt fra København, hvorfra epidemien spredte sig eksplosivt til resten af hovedstadsområdet. Ikke mange dage senere dukkede den op i købstæderne i Roskilde

og Frederiksborg amter. Samtidig spredtes den ad søvejen til Assens og Hjørring og efterfølgende til landets øvrige købstæder. Fra købstæderne spredtes influenzaen i løbet af slutningen af juli samt august til landområderne, så intet sogn gik fri. Jernbanestationer og ferierejsende blev af flere embedslæger nævnt som udvekslingscentre og transportører for smitten.¹³ I september måned 1918 var der forbavsende få nye sygdomstilfælde.

Der var flest dødsfald blandt unge mellem 15 og 40. Kun få tusinde mennesker over 65 år fik sygdommen. Den gennemsnitlige dødelighed under den samlede epidemi var ca. 2 % af de syge, hvilket var 5-20 gange højere end under vanlige influenzaepidemier. Blandt gravide kvinder sås foruden en særlig høj dødelighed også et stærkt øget antal spontane aborter. Hvis den angrebne person i forvejen led af hjertesygdom eller tuberkulose var dødeligheden særligt høj.¹⁴

Aspirinpakning ca. 1920. Aspirin er et febernedsettende og smertestillende lægemiddel, der ofte blev givet til influenzapatienter, og som fortsat anvendes. Dansk Farmacihistorisk Fond.

Glasemballage til kinin-tabletter ca. 1918. Kinin er febernedsettende og indgik som standardbehandling ved spansk syge. Dansk Farmaci-historisk Fond.

I alt døde i 1918-1920 efter Sundhedsstyrelsens skøn mellem 15.000 og 18.000 danskere af influenza, heraf ca. 2/3 i anden bølge.¹⁵ Usikkerheden om tallet skyldes blandt andet, at mange dødsattester på landet ikke blev udstedt af læger, men af såkaldte ligsynsmænd. De var lægfolk, der ikke havde samme forudsætninger som lægerne for at fastslå dødsårsagen, og som heller ikke behøvede at gøre det.¹⁶ I "normale" influenzaår døde oftest kun få hundrede af sygdommen.

Symptomer, behandling og følger

Særlige beskrevne symptomer for den spanske syge var næseblod, blodigt opspyt og i svære, oftest dødelige tilfælde mørkefarvning af huden, navnlig i ansigtet. Ifølge Statens Sygekasseinspektorat fik 13 % af de sygekassemedlemmer, der havde konsulteret læge på grund af influenza, konstateret lungebetændelse. Ca. hver fjerde af patienterne med lungebetændelse døde ifølge denne opgørelse.¹⁷

Forholdsregler mod Epidemien.

Paa Foranledning af Københavns Sundhedsstyrelse er der opslaaet Plakater paa Københavns Gader, hvori det indskærpes, hvad Folk bør gøre for at hindre Influenzaepidemiens Udbredelse. Plakaten nævner følgende 12 Foranstaltninger :

- 1) Iagttag den størst mulige Renlighed.
- 2) Hold Haanden for Munden, naar De hoster eller nyser.
- 3) Pas paa, at ingen hoster, nyser eller taler ind i Ansigtet paa Dem.
- 4) Hold Telefontragten ren, særlig hvor den bruges af mange.
- 5) Sørg for god Udluftning af Værelserne.
- 6) Hold de raske saa vidt muligt borte fra de syge.
- 7) Undgaa unødvendige Besøg hos de syge.
- 8) Staa ikke for tidligt op efter Sygdommen.
- 9) Undgaa de Steder, hvor mange Mennesker er samlet.
- 10) Udsæt større Møder og Forsamlinger.
- 11) Kør ikke mere end nødvendigt i Sporvogn.
- 12) Sørg for, at Børnene er saa meget som muligt i fri Luft.

Sundhedsstyrelsens 12 råd til befolkningen mod smitte med influenza. Her fra Vestlollands Avis 24. oktober 1918.

Influenzaen kunne ikke helbredes med medicin. Der blev givet generelle midler mod bakterier, febernedsættende medicin, smertestillende og beroligende midler, puls-nedsættende medicin som digitalis samt alment stimulerende medicin som kamfer, koffein og alkohol. Der blev forsøgt seruminjektioner blandt andet ud fra hypotesen om, at bakterier forårsagede sygdommen eller den tilstødende lungebetændelse. Talrige andre midler og kure blev falbudt som virksomme af forskellige producenter. I desperation tog befolkningen, og også nogle læger, en række ellers glemte behandlingsmetoder op.

Ofte var der en rekonvalescensfase på adskillige måneder efter den akutte sygdomsfase. Mange patienter var ikke så arbejdsdygtige som før sygdommen. Enkelte lokalhistoriske artikler nævner, også med indberetninger til Sundhedsstyrelsen som kilder, månedlang nervesvækkelse eller rekonvalescens hos mange patienter.¹⁸ I årene omkring 1920 fremkom i lægetidskrifter artikler om langtidskomplikationer til den spanske syge, herunder depression, psykose, nervesvækkelse (neurasteni), hjernebetændelse (encephalitis lethargica), hjertesygdom samt kronisk svækket lungefunktion på grund af betændelsestilstand (kronisk bronkitis og pneumonitis).¹⁹

Myndighedernes råd og indgreb

Sundhedsstyrelsen og Københavns Lægeforening kom i epidemiens anden bølge i oktober 1918 med råd på plakater, i aviser m.v. Der blev rådet til personlig renlighed, at holde hånden for munden ved hoste eller nys, at undgå at blive hostet, nyst eller talt til ind i ansigtet og at holde telefontrakte rene. Sygeværelser skulle udluftes og raske adskilles fra syge. Unødvendige besøg hos syge og på steder med større menneskeforsamlinger skulle undgås. Store møder og forsamlinger blev anbe-

falet udskudt og sporvognskørsel begrænset. Personer, der plejede de syge, skulle vaske hænder, når de forlod sygeværket. De syge skulle ufortøvet gå i seng og holde sig der, til de havde været feberfri i et par døgn. Derefter skulle de – også af hensyn til smitten – holde sig i hjemmet i 3-4 dage. Børn skulle være så meget som muligt i fri luft.²⁰

Vitale samfundsfunktioner blev påvirket af det høje sygefravær blandt de ansatte. Navnlig havde telefoncentralerne, jernbanerne og postvæsenet mange syge, så f. eks. køreplaner måtte indskrænkes og post uddeles af nabodistrikternes personale.

Særlige faktorer for sygdommens spredning var sammenstuvning af personer i bygninger og transportmidler. Flere læger pegede i faglige artikler og rapporter i 1918-1920 på betydningen af dårlige boligforhold for influenzaens udbredelse.²¹

Under første bølge blev skolernes sommerferie af Sundhedsstyrelsen forlænget med tre uger. Den 12. oktober 1918 blev skolerne i Københavns og Frederiksberg kommuner og en del af Københavns amt lukket igen. Skoler i resten af landet kunne lukkes efter nærmere aftale mellem skoledirektionerne og embedslægerne. Nogle steder varede skolelukningerne til efter nytår 1919.

Den 23. oktober 1918 lukkede Justitsministeriet teatre, varieteer, biografteatre, danselokaler, koncertlokaler og lignende forlystelsesanstalter i København og på Frederiksberg. I provinsen kunne tilsvarende etableringer lukkes af embedslægen efter skøn. Disse regler blev ophævet eller lempet igen den 15. november. Den 1. november henstillede Kirkeministeriet til præsterne at begrænse antal deltagere ved bryllupper og begravelser (fra den 8. november til maksimalt 50 personer) og at afkorte gudstjenester til ½ time.

Sundhedsvæsenet under pres

Influenzaens anden bølge medførte udtalt pladsmangel på mange hospitaler fra slutningen af oktober 1918. I København og mange købstæder blev der derfor oprettet nødhospitaler og lazaretter, blandt andet i skoler og i fattiggårdenes sygestuer. Der blev ansat ekstra plejepersonale på hospitalerne og mange steder i kommuner og sygekasser. I København udvidede man lægevagten, som fik stillet biler og benzin gratis til rådighed.

Frivillige organisationer som Røde Kors og Frelsens Hær ydede en stor hjælpeindsats med pleje i hjemmene og madlavning. Private organisationer indsamlede store beløb til betaling af øget hjælpeindsats. Pengene gik til lægehjælp, sygepleje, medicin, nødhospitaler, hjemmepleje, madordninger, tøj, sengetøj og kontanthjælp til nødstedte familier.

Den spanske syge rammer Lolland-Falster

Maribo amt omfattede fire lægekredse. Amtslægen var Søren Damsgaard (1859-1929), der selv dækkede Falster-kredsen. Han skulle som overordnet embedslæge indsamle sygdomsstatistik for hele Lolland-Falster. I sin medicinalberetning for 1918 skrev han om influenzaens første bølge: "Allerede i juli havde epidemien sine fortropper fremme, men i så ringe grad, at man i almindelighed ikke har erkendt det".

I oktober kvartal ramte sygdommen området med voldsom kraft, men til amtslægens store undren meget forskelligt i de forskellige dele af amtet. Således havde byen Nakskov i forhold til befolkningstallet seks gange så mange syge som Rødby og fire gange så mange døde som Nysted. Vestlollands Lægekreds havde i dette kvartal 3,15 dødsfald pr. 1000 indbyggere, hvilket var næsten tre gange så mange dødsfald som Midtjylland (1,20 pr. 1000). På Falster

døde 1,88 pr. 1000 og på Østlolland 1,83 pr. 1000. Damsgaard kommenterede forskellene i sin beretning: "Som et mærkeligt fænomen, for hvilket ingen forklaring er at finde, skal jeg endelig kun gøre opmærksom på Midtllands forhold til epidemien med det færreste antal syge, skønt det er omgivet på begge sider af stærkt hærgede landsdele."²²

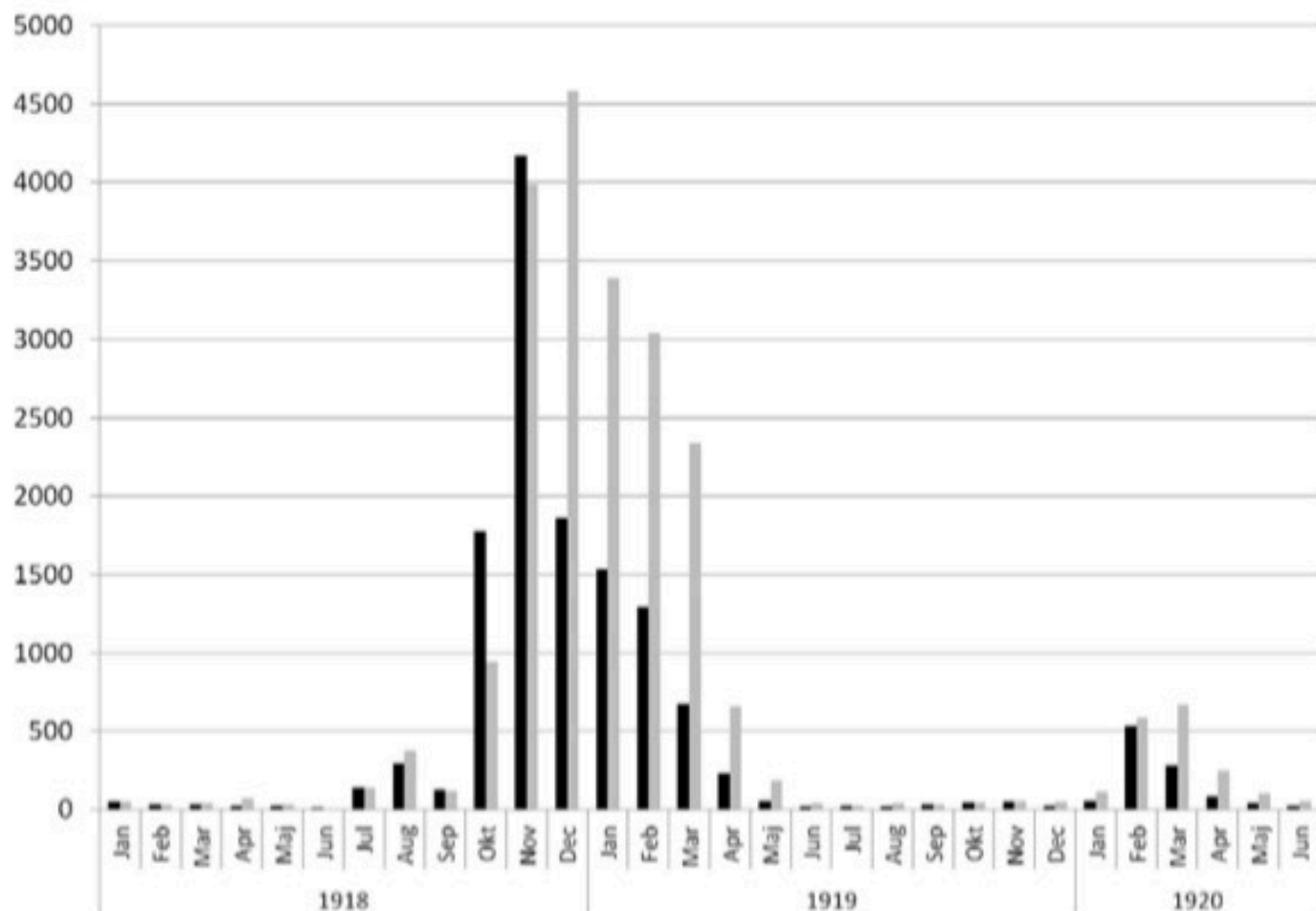
I alt døde under hele epidemien ca. 500 mennesker på Lolland-Falster af influenza.²³

Den gamle Nystedlæges iagttagelser

Praktiserende læge Carl Adam Hansen (1847-1927) havde i 1918 været læge i Nysted i 43 år. Han havde således også oplevet den russiske influenza i 1889-92. Den

27. marts 1919 skrev han en stor artikel i Ugeskrift for Læger om sine erfaringer med behandling af patienter med spansk syge. Han noterede, at Lolland-Falster næsten var gået helt fri af den første bølge hen over sommeren, og særligt Nysted og omegn var slet ikke blevet ramt helt frem til slutningen af oktober 1918. Dr. Hansen hæftede sig ved de mange patienter med "nervøse" symptomer. Det kunne være overvældende træthed og søvntrang, men også uro, hvileløshed og søvnløshed. Om en af patienterne skrev han:

"Den 30. november blev jeg anmodet af politiet om at se til en ukendt mandsperson, der opholdt sig i banegårdens ventesaal i

Antal anmeldte influenzatilfælde i hhv. byer (sorte søjler) og på landet (grå søjler) i Lolland-Falsters lægekreds 1. januar 1918 til 30. juni 1920. Bemærk at epidemien under anden og tredje bølge som i resten af landet nåede sit højdepunkt noget senere på landet end i byerne. Kilde: Medicinalberetning for Kongeriget Danmark, Sundhedsstyrelsen 1918-1920.

Menighedshuset i Voldgade i Nykøbing Falster. Huset blev i 1918 på initiativ fra Røde Kors anvendt som nødlazaret for influenzapatienter. Datering ukendt. Falsters Egnshistoriske Arkiv.

sindsforvirret tilstand. Det var en lille, spinkel mand, formentlig tjenestekarl, påklædt som til en rejse. Han forstod aldeles ikke tiltale, mumlede af og til usammenhængende eller meningsløse ord, stirrede ud for sig med et afvekslende tomt, forskræmt eller forbitret blik. Af og til indtog han en truende holdning, ville slå og sparke. Han indlagdes på sygehuset.”²⁴

Næste dag konstaterede dr. Hansen ved lytteundersøgelse af mandens brystkasse, at der var tilstødt lungebetændelse:

“Temperaturen bevægede sig de følgende dage mellem 40,3 og 39: pulsen 130. Uroen tabte sig; han henlå i en fuldstændig koma-tøs tilstand og døde den 3. december uden at være kommen til bevidsthed. Det viste

sig at være en tjenestekarl fra Herritslev, der havde begivet sig på vej for at komme med toget. I nævnte landsby herskede influenza vidt og bredt, og der havde været flere (5) dødsfald af lungebetændelse.”

De skræmmende psykiske symptomer, hvor patienterne flakkede om i omtåget tilstand, påkaldte sig i det hele taget megen opmærksomhed, også i pressen.

Røde Kors organiserer i Nykøbing

I Nykøbing var sygehuset overfyldt. Derfor blev der på initiativ af præsidenten for Røde Kors’ dameafdeling for Falster, fru K.D. Mikkelsen, den 9. november åbnet et hjælpelazaret med plads til ca. 25 patienter i Menighedshuset i Voldgade. Det blev

bemandet med Røde Kors-søstre og kvinder fra Samaritanerforeningen. Der blev annonceret efter en sygeplejerske, og det lykkedes at skaffe en fra København. Lægetilsynet blev varetaget af overlæge Christian Kier (1871-1961) fra sygehuset, som modtog patienter med lungebetændelse. Lazarettet tog de lettere angrebne, mest fra byen, men også fra landdistrikterne. Allerede den 13. november var lazarettet fuldt belagt. Lazarettet fungerede efter kilderne at dømme umiddelbart uden udgift for kommunen.

Den helt lokale Røde Kors-afdeling i Nykøbing by gik også i aktion. Sammen med lokale læger og Frelsens Hær med dens slumsøstre fik afdelingen organiseret madordning til hjemmeliggende syge efter lægeattestation. Allerede den 9. november blev der uddelt 50 middagsportioner. Maduddelingen blev yderst populær, og i slutningen af november var man oppe på daglig uddeling af to-retters middage à 60 øre til 150-160 personer, enten som særlig feberkost eller rekonvalescentkost. Der var imidlertid fortsat et udækket behov. Røde Kors søgte derfor den 28. november byrådet om tilskud til kostordningen og til den dyre gas til madlavningen i Frelsens Hærs køkken, hvilket byrådet bevilgede kort før nytår. Madordninger, lazarettet og hjælp i hjemmene blev støttet, ved at 30 unge damer fra Røde Kors den 14. november indsamlede 7700 kr. i frivillige bidrag.²⁵

På sygehuset i Nykøbing var der mange syge blandt sygeplejerskerne, så lægerne opfordrede via pressen byens kvinder til at hjælpe. Dog skulle kvinderne selv have haft sygdommen, da man antog, at man ikke kunne få den to gange.²⁶

Den 18. november meddelte *Lolland-Falsters Folketidende*, at et lazaret på skolen i Stubbekøbing var taget i brug, da sygehuset var overfyldt. De allerfleste tilfælde var dog lettere. Offentlige funktioner

som postvæsenet blev påvirket. Således måtte postkontoret i Nykøbing sende personale til kollegerne i Sakskøbing, der havde haft mandefald.²⁷

Nykøbings skoler og biografer lukkes

Amtslæge Søren Damsgaard mente, at sygdommen var kommet fra København. Skolelukninger gjorde sygdommens spredning mindre eksplosionsagtig, men til gengæld strakte den sig over et længere tidsrum. Men det var en fordel, for som han skrev: "... herved har man undgået hospitalsnød og sygeplejemangel."

Embedslægerne skulle beslutte skolelukningerne i samråd med skolemyndigheden. Beslutningen var ikke altid baseret på rationel vurdering af smittefaren – også andre hensyn kunne spille ind. Således svarede overlærer Th. Bang (1872-1930) i et interview med *Lolland-Falsters Stiftstidende* den 23. oktober 1918 på spørgsmålet, om det ikke var på tide at lukke skolerne, som man havde gjort andre steder:

"Jeg finder ikke, det er uforvarsligt at vedblive med undervisningen. Her på Østre Skole har vi i 22 klasser 20 elever, som er angrebet af sygdommen, medens en del er hjemme på grund af, at sygdommen findes i hjemmet. På Nørre Skole er der kun et par elever syge, medens betalingsskolen har et noget lignende antal som os. Hvad der forekommer mig at være det mest foruroligende er, at de fleste tilfælde er i to klasser, så de tilsammen har flere syge end alle de andre klasser tilsammen. Som sagt synes jeg ikke, der er nogen presserende grund til at lukke skolerne, men der er i dag næsten panik blandt publikum, og på grund heraf har jeg anbefalet, at man lukker skolen. Det er bedre at gøre dette, end Folk skal være kede af at sende deres børn i skole".

Avisen meddelte samme dag, at alle kommuneskoler på amtslægens foranledning blev lukket. På Katedralskolen havde rektor

Reportage om den spanske syge på Lolland-Falster i Vestlollands Avis 26. oktober 1918. Avisernes beretninger handlede især om de enkelte dødsfald, om lukninger af skoler og forlystelser samt om, hvorvidt epidemien var i fremgang eller tilbagegang.

Den spanske Syge paa Lolland-Falster.

Har Epidemien kulmineret?

Under en Samtale i Dag med Læge Rosengreen udtalte denne som sit Syn paa Epidemien, at denne nu er ved at være i Tilbagegang. Der er nemlig et noget mindre Antal ny Tilfælde anmeldt i Dag sammenlignet med de foregaaende Dage, og alle de ny Tilfælde er af lettere Art.

Det er at haabe, at Epidemien virkelig har kulmineret, saa vi inden længe er Sygdommen kvit.

Et Dødsfald i Kragenæs.

Et af de Steder paa Vestlolland, hvor Influenzaepidemien har grebet stærkest om sig, er i Kragenæs, hvor der skal være forefaldet 16 Tilfælde.

Desværre kommer der ogsaa herude fra Meddelelse om et Dødsfald, nemlig Hotelejer Svend Hommel. Han blev syg i Søndags, og i Løbet af Ugen bar det mod en voldsom Krise, som han altsaa ikke kunde staa igennem. Hommel købte Kragenæs Hotel den 20. Marts i Aar af Hotelejer Nielsen; indtil da havde han været Hestehandler med Bopæl i Horslunde. Det er altsaa kun godt et halvt Aar, han boede i Kragenæs. Hommel, der blev 31 Aar gammel, var ugift.

bliver Kafémusikken i Hotel Skandinaviens Restaurant ikke berørt af Forbudet.

I Maribo

har man foreløbig udsendt en Meddelelse, hvorved alle offentlige Baller og Foreningsballer i offentlige Lokaler forbydes.

I Rødby

bliver alle Skoler lukkede fra paa Mandag og foreløbig i 8 Dage. Lukningen gælder ogsaa Handelsskolen og Teknisk Skole.

Samtidig er der baade i Rødby og Fuglse Herred nedlagt Forbud mod, at Danselokaler benyttes til offentlige eller private Baller.

I Nysted

har der hidtil kun været meget faa Tilfælde af Influenza, og af disse har kun et enkelt været ret alvorligt. Der vil derfor foreløbig ikke blive Tale om at lukke Skolerne, men i Byraadét blev der Fredag Aften forhandlet om eventuelle Foranstaltninger, hvis Epidemien skulde gribe videre om sig.

Paa Aalholm har man tilbudt at stille 10 Senge til Raadighed, hvis det skulde blive nødvendigt.

Epidemien tager af i Nykøbing.

Efter hvad der meddeles fra

Sophus Andreas Christensen (1861-1943) efter konference med amtslægen besluttet at sende en klasse med ni syge hjem, og man var klar til at lukke skolen med kort varsel.

Midt i december begyndte epidemien at klinge af i Nykøbing. Den blussede imidlertid op igen i januar, ifølge amtslæge Damsgaard blandt andet fordi adskillige

syge var stået op af deres seng for at deltage i de mange juletræsfester i foreningerne. Amtslægen accepterede i slutningen af samme måned, at byens biograf kunne genåbnes – så meget desto mere velbegrunnet på baggrund af, at der den følgende uge ville blive vist "en køn patriotisk film, som børn havde så godt af at se".²⁸

En standhaftig håndværker

Den 27-årige håndværker Karl Larsen i Nykøbing Falster blev syg sammen med sin kone, og deres lille barn måtte passes af svigerforældrene. Svigermoderen kom et par gange dagligt for at give ham og konen mad. Han forsøgte en dag at slæbe sig på arbejde på sit værksted, men måtte opgive det og gå i seng igen med høj feber. Ved at banke i gulvet fik han og konen alarmeret underboen. En tilkaldt læge ville have ham indlagt:²⁹

“... han sagde, at jeg måtte på sygehuset hvis der var plads. Det var der ikke, og der var ikke til at få hjælp, da alle var bange for smitten. Min svigermor kendte heldigvis en privat sygeplejerske som var meget optaget, men lovede at komme to gange om dagen og give mig omslag, da jeg også havde lungebetændelse. Jeg svedte så lagen og dyner var våde, var meget tørstig [og] kunne intet spise, kun lidt havresuppe (...) havde dejlige feberdrømme, dejlige landskaber og var ellers lige glad med det hele, havde tabt livslysten (...) lå ca. 3 uger og plagede lægen om at komme lidt op, men han sagde nej. Ikke så længe der var feber. Så snød jeg med termometeret og fik lov til at komme op en time, men var meget mat og måtte i seng igen. En dag havde sygeplejersken talt med overlægen på sygehuset og havde omtalt mig. Han var forbavset, da han havde forstået på min læge, at jeg kun skulle over på en af gangene for at dø. Jeg sagde til min læge hvad sygeplejersken havde sagt. Han indrømmede, at havde jeg kommet ud for at [blive] transporteret til sygehuset, var det gået galt, nu gik det.”

I betragtning af lægernes bekymring for de lange transporter til sygehuset – måske med hestetrukken ambulance – var Karl Larsens stædighed nok ikke nogen urimelig holdning. Den blev understøttet af en traditionel, og måske især blandt landbefolkningen udbredt forestilling om, at sygehuset var et sted, hvor man først og fremmest kom for at dø.

Landbefolkningen led – Maribo slap lettere

Kredslæge Frederik Ingerslev (1867-1945), der dækkede Østlollands lægekreds med Saksøbing og Nysted, bemærkede de dårlige forhold for tyende på landet: “Uheldigt stillet var sygt tyende på landet i de ofte usle karle- eller pigekamre, ligeledes personerne i de fattige hjem, særligt når i løbet af få dage hele familien blev syg, hvad jævnlige skete”. Kredslægen fik foranlediget, at det i april 1918 nedlukkede sygehus i Nysted blev genåbnet til 19 influenzapatienter. Til gengæld afviste byrådet i Saksøbing hans anbefaling om at skaffe flere sengepladser.³⁰

Hans kredslægekollega Oluf Olsen (1877-1957), der fra Maribo tog sig af Midtllands lægekreds, noterede sig her et mildt forløb. Kun ti patienter døde i Maribo by, heraf otte udenbys. Alle patienter kunne plejes i hjemmene eller andetsteds. Et nødlazaret med 25-30 senge, der var forberedt af sundhedskommissionen i byen, blev ikke til noget på grund af de relativt få patienter. Kredslægen noterede med lettelse, at der ikke i hans distrikt havde været større problemer med at få hjælp til de ramte familier. Man havde været “... forskånet for den rædelige frygt og ubarmhertighed, hvormed folk efter beskrivelsen har skyet de angrebne familier andetsteds.”³¹ Da sygehuset i Rødby var overfyldt, blev det også besluttet at indrette et lazaret med 16 sengepladser i Teknisk Skole. Beslutningen synes dog ikke at være blevet ført ud i livet.³²

Der havde midt i roehøsten været et lidt større udbrud blandt Maribo Sukkerfabriks sæsonarbejdere. De havde tilknytning til “Affaldsloftet”, en afdeling som havde berøring med alle leverandørerne. Arbejderne havde trods gentagne formaninger medbragt et anker øl med ét krus, som de alle drak af. Det måtte ifølge kredslægen være smitekilden. Normalt medbragte arbejderne deres egne krus ved kontakt med

Nørre Boulevard (nu Nørrevold) i Nakskov ca. 1915. Den hvide bygning til venstre var i 1918 et missionshotel, som byrådet købte og omdannede til influenzalazaret. I baggrunden til højre ses kommuneskolen (Byskolen). Nakskov Lokalhistoriske Arkiv.

de lokale roeleverandører. Også på byens dampmølle var der konstateret et udbrud, her med en snes syge medarbejdere. På skibsværftet i Rødby Havn var der den 4. december 44 syge medarbejdere.³³

En tragedie i Søllested

På Vestlolland ramte epidemien som nævnt usædvanligt hårdt. I Nakskov by døde alene i oktober kvartal 1918 efter embedslægerens optælling 81 mennesker af influenza, svarende til 7,2 promille af byens befolkning. Landsgennemsnittet for alle byer var i samme kvartal 3,1 promille.³⁴ Kredslægen for Vestlolland, Franz Berg (1873-1940), skrev i sin medicinalberetning: "Trods skolelukninger og forbud mod alle offentlige forlystelser gik epidemien stadig sin sejrsgang". Forholdene var især i Nakskov

fortvivlende. På landet optrådte sygdomme ikke så eksplosionsagtigt, men der kunne opstå fortvivlende forhold, når både familien og hele tyendepersonalet lå syge. Ifølge kredslægen hjalp det, da Nakskovs sygehus rømmede nogle stuer på øverste etage til hårdt angrebne familier fra landet.³⁵

For den 15-årige Julie Hansen i Søllested, der hjalp sin storebror Wilhelm med hans gartneri, var den spanske syge et rædselsfuldt minde. Den efterlod sig varige sociale og økonomiske sår:³⁶

"Når jeg husker alt så tydeligt skyldes det flere årsager. For det første som 15-årig datter i et hjem hvor min fader, to lidt ældre søstre samt to brødre (unge mennesker) alle var til dels opgivet af lægen. Det blev dog kun den ene broder der måtte lade livet. Dels fordi mit hjem lå nabo til kirke og kir-

Nakskov. Den spanske Syge. 4 Dødsfald.

Der er stadig ingen Bedring at spore i Influenzaepidemien. Der anmeldes daglig et stort Antal ny Tilfælde, og Lægerne er saa travlt optagne som ingen Sinde før. Heldigvis har dog det overvejende Antal af de angrebne kun Sygdommen i mildere Grad.

Desværre er der atter Dødsfald at melde om som Følge af Sygdommen. Den ene er en 22-aarig Murerarbejdsmand Georg Petersen fra Engvej. Han var indlagt paa Lazarettet, hvor han hørte til de haardest angrebne.

Den anden er en ung Polak-kvinde, den 25-aarige Bertha Borutscha. Hun kom Tirsdag Eftermiddag til Nakskov Station fra Købelev og var da saa medtaget af Sygdommen, at Politiet maatte tage sig af hende og sørge for at faa hende indlagt paa Lazarettet. Her udaandede hun i Dag.

Indtil 1. November havde hun tjent paa Søllested Gæstgivergaard, og efter den Tid havde hun flakket om og aflagt Besøg hos forskellige af sine Landsmandinder paa Kaserne.

Meddelelse om to dødsfald på Nakskovs influenzalazaret i Vestlollands Avis 8. november 1918. En af de døde var en polsk kvinde. Epidemien kostede ifølge aviserne ikke så få af Lollands polske arbejdere livet.

kegård, hvor der dagligt var klokkringning og begravelser. Desuden havde min broder gartneri, også i mit hjem, hvor vi bandt krans, og bandt krans hver dag, måtte have hjælp af fru fra nabobyens gartner (..) Mange lå uden hjælp, da det var umuligt for læge og sygeplejerske at nå rundt til alle, og folk turde ikke hjælpe af angst for smitte. Det var meget svært på gårdene at få passet kreaturerne."

Der var alt for få hjemmesygeplejersker. Den eneste, der var i området, havde kun tid til at give gode råd i hendes hjem. Kun i familier, hvor alle var sengeliggende og hjælpeløse, kunne sygeplejersken prioritere at blive og pleje de syge.

Julie måtte som de andre raske passe og pleje familiens syge: "Vores familielæge dr. Thim kom for at tilse os, og han sagde at der ikke var håb om at nogen af vore syge skulle blive raske. Men vi blev ved med at give dem omsorg og kærlighed. Vi gav dem varme eller kolde omslag, alt efter hvad de behøvede, vi tørrede op når de var syge, vaskede dem når de fik næseblod, gav dem vælling hvis de kunne få det ned, og medicin som ordineret."

Kort før jul døde Wilhelm. Julie prøvede fortvivlet at køre gartneriet videre, men måtte indse, at familiens eksistensgrundlag var tabt: "Ved min brors begravelse var vi kun tre af min familie der var raske nok til at følge (...) Jeg, en pige på 15, prøvede at drive planteskolen videre, jeg havde lært en masse de to år, men jeg vidste ikke nok til at fortsætte, så en dag kom en mand og købte det hele. Han kom fra en herregård på den anden side af Lolland, og læssede drivhuse koldbænke og blomster på en stor lastvogn og kørte med det (...) En meget trist dag da alt blev kørt bort, en trist dag og en trist tid."

Nakskov byråd reagerer

I hårdt ramte Nakskov satte byrådet med den socialdemokratiske borgmester So-

phus Bresemann (1864-1945) sig i spidsen for at afhjælpe nøden med kommunale midler og med støtte fra de frivillige foreninger og byens borgere. Byen var lige som det øvrige Lolland ikke blevet ramt voldsomt hårdt af influenzaens sommerbølge, og efterårsbølgen ankom relativt sent. Men den 23. oktober drøftede byrådet en henvendelse fra byens sundhedskommission om, hvordan man kunne imødegå influenzaen. Det blev foreslået at anskaffe særlige militærtelte – Döckerske telte – eller inddrage en skole til lazaret. Sagen blev lagt til Udvalget for Kasse- og Regnskabsvæsen, som handlede resolut. Efter først at have ført forhandlinger med en husejer med en ledig ejendom på Rødbyvej købte udvalget den 29. oktober for 77.000 kr. det fuldt monterede Ny Missionshotel på Nørre Boulevard (nu Nørrevold) af vejasistent J. A. Martinsen til influenzalazaret. Ved næste byrådsmøde den 4. november godkendtes beslutningen.

Den 30. oktober blev hotellet taget i brug med 40 sengepladser og en bemanding på én læge, fire sygeplejersker og 10 hjælpeplejersker. Sygeplejen blev ledet af en privatpraktiserende sygeplejerske, frk. Ellen Ottosen, med hjælp af lærerinde frk. Andreasen. De i forvejen ansatte piger fra hotellet gjorde rent og lavede mad. Frk. Ottosen oplyste samme dag, at der var indlagt seks patienter, alle med feber omkring 40.³⁷

Allerede den 8. november var lazaretet fuldt optaget. Den 11. november oplyste Lolland-Falsters Social-Demokrat, at både frk. Ottosen og frk. Andreasen var blevet smittet og var sengeliggende, så kredslæge Berg måtte skaffe erstatningssygeplejersker. Ellen Ottosen blev meget syg og kunne efterfølgende ikke genoptage sit arbejde. Hun uddannede sig nogle år senere som fod- og skønhedsspecialist og fik en stor privat kundekreds i Nakskov.³⁸ Der

blev frem til lazarettets lukning den 22. december behandlet 147 patienter, hvoraf 19 døde. Belægningsprocenten var gennemsnitligt 90.³⁸

Den 5. november skrev borgmesteren i *Lolland-Falsters Social-Demokrat* om forløbet:

“Da det blev nødvendigt, trådte man i forhandling med en husejer på Rødbyvej om hans ledige ejendom; det gik ikke i orden,

Bestyrelsen

for

Nakskov Hjælpekasse

har vedtaget, at efter Lægerne's Rekvisition vil Familier, som er syge, gratis kunne afhente Mad fra Folkekøkkenet paa Flæsvej. Maden kan kun afhentes dette ene Sted og i Tiden fra Kl. 1 til 1½ og udleveres kun mod skriftlig Rekvisition fra Lægerne. Rekvisitionen maa lyde paa Navn, Stilling og Adresse, i hvor mange Dage Maden ønskes, og hvor mange Portioner pr. Dag og maa være Fru Bresemann tilstillet senest Kl. 5½ hver Dag for at kunne hente Mad næste Dag. For Smittefarens Skyld udleveres Maden ved Kontorvinduet og kun paa ovennævnte Tid.

Bestyrelsen.

Notits om maduddeling til patienter med spansk syge i Nakskov. Ordningen blev som andet hjælpearbejde i byen organiseret af borgmesterfruen Dagmar Bresemann (1863-1937), som i forvejen administrerede kommunens hjælpekasse for de fattige. Vestlollands avis 1. november 1918.

Hjælpeplejere				Til				Fra					
Navn	Boedel	Navn	Boedel	Med	Med	Med	Med	Med	Med	Med	Med	Med	Med
Andersen, Fru f. Fruegade 22		Larsen											
Andersen, Kathinka Selskabsvej 5 O. 10. 2. 4		Højgaard Jensen											
Andersen, Emma f. Fruegade 22 2 28. 10. 1879		Højgaard Jensen											
Andersen, Emma f. Fruegade 22 2 28. 10. 1879		Højgaard Jensen											
Andersen, Carl X. Høstvedvej 22 28. 10. 1879		Højgaard Jensen											
Andersen, Carl X. Høstvedvej 22 28. 10. 1879		Højgaard Jensen											
Andersen, Carl X. Høstvedvej 22 28. 10. 1879		Højgaard Jensen											

Udsnit af Nakskov kommunes regnskabsbog, hvor de frivillige hjælpeplejerskers navne, adresser, patienter og honorar er anført. Dagmar Andersen, der arbejdede i nødlazarettet, står øverst. Længere nede er hendes mand, cigarmager Andersen noteret for at have passet hende i hjemmet i Fruegade i fem dage mod en betaling af 20 kr. Nakskov Lokalhistoriske Arkiv, Protokol mrk. 1461: Den Spanske Syge, Sygeplejersker.

og den forsinkelse, som der herved blev forårsaget, kan have afstedkommet stor gene for mange syge mennesker. Det bør påtales, at en af byens borgere har stillet sig således i en nødsituation. Prisen, der er betalt for det Ny Missionshotel på Nørre Boulevard, forekommer mig for høj; man har sikkert benyttet sig af lejligheden, men det drejer sig kun om nogle få tusinde kroner, og vi skylder udvalget tak for dets resolute handling.”

Bresemann noterede, at åbningen af hjælpekassen for udgifter til ramte familier var foranlediget af henvendelse fra en borger, som havde peget på behovet for hjælp til børnene i de hjem, hvor forældrene lå syge. Han fandt det helt rimeligt, at kommunen påtog sig denne opgave.³⁹

Der blev mobiliseret et stort antal overvejende kvindelige frivillige, der udviste stor offervillighed og ofte ikke fik noget honorar for deres arbejde på lazarettet, i en etableret hjemmepleje, med madlavning m.m. Mod lægerekvisition kunne der til de syge afhentes mad i folkekøkkenet på Heesvej. For at undgå smitte blev den udleveret fra kontorvinduet.⁴⁰

Den 14. november besluttede byrådet også at indrette Kommuneskolens gymnastiksal på Nr. Boulevard som lazaret for patienter i bedring, da Missionshotellet allerede var overfyldt. Tredive jernsenge blev lånt af Krigsministeriet, komplette med madrasser, hovedpøller, fodpuder, sengetæpper og lagener.⁴¹ Men da det trods

gentagne opfordringer til befolkningen om flere frivillige ikke lykkedes at skaffe personale til dette ekstra lazaret, og da antallet af influenzasyge i øvrigt begyndte at falde fra omkring 1. december, trådte lazarettet øjensynlig aldrig i funktion.⁴²

Ifølge kredslæge Berg var det kommunale lazaret særligt bestemt til at modtage stærkt medtagne patienter samt enligt boende patienter, der ikke kun få nogen til at pleje sig. Han skrev: "Forholdene var ret fortvivlende her, men man må sige til byrådets ros, at de gjorde alt for at hjælpe og lindre, uden smålige hensyn til bekostningen. Også hjemmeplejeordningen roste han: "Diakonisserne udførte et stort og påkønnelsesværdigt arbejde. De undte sig ikke ro, hverken dag eller nat (...) Hvis ikke vi læger havde haft den hjælp, ved jeg ikke, hvordan vi kunne have overkommet arbejdet."

Dagmar Andersens beretning

Tobaksarbejder Dagmar Andersen på 31 år var en af dem, der meldte sig frivilligt til lazaretarbejdet. Hun blev selv syg og måtte passes i hjemmet af sin mand, der også var tobaksarbejder, men som efter at have været indkaldt til sikringsstyrken havde måttet klare sig med kortvarige jobs som postbud, havnearbejder og brandmand. Tobaksfabrikken kunne ikke beskæftige mange på grund af krigstiderne med tobaksmangel. Om efteråret arbejdede både Dagmar og hendes mand som roeoptagere.

Hendes beretning til Nationalmuseet i 1955 er præget af hendes pligtfølelse:⁴³

"Der blev opfordret koner til at melde sig og hjælpe til med pasning af de syge. Det gjorde jeg, og det gik godt et stykke tid. En dag sad jeg vagt ved en meget syg mand og bag ved lå en død. Vinduet stod åbent. Der var sidst i november meget tåget og koldt. De havde glemt jeg sad der indtil doktor Munk, en ung læge fra København hørte der blev sagt hvor fru Andersen var. "Hun

sidder på værelse nr. 12". Jeg blev hurtigt afløst. Det var for sent, jeg var blevet forkølet, om aftenen havde jeg 39 i feber. De ville holde mig på lazarettet, men jeg ville helst hjem. Min mand passede mig. Efter seksten dage kunne jeg begynde at komme op. Jeg slap for lungebetændelse."

Den omtalte læge var Willy Munck (1892-1981), en ganske ung reservelæge, der blev udlånt fra amtssygehuset i Nakskov, og som stod for den lægelige behandling på lazarettet under supervision af kredslægen.⁴⁴

Det fremgår af en regnskabsbog for Nakskov kommunes hjælp til syge familier, at Dagmar Andersen blev passet i fem dage af sin mand i parrets hjem i Fruegade. Det fik han 20 kr. for. Regnskabsbogen oplyser ikke noget om Dagmar Andersens honorar for lazaretarbejdet, men hun har sandsynligvis fået løn for arbejdet.⁴⁵

Efter influenzaepidemien blev Dagmar Andersen opfordret af byrådet og sygekas-

For at undgaa Smitte
forbydes Besøg paa Børnehjemmet indtil videre.
Bestyrelsen.

Alderdomshjemmet.
Ethvert Besøg paa Hjemmet frabedes indtil videre.
Udvalget for Alderdomsunderstøttelse.

Restriktioner for besøg på og udgang fra børnehjemmet og alderdomshjemmet i Nakskov virkede frem til december 1918 godt mod influenzasmitte blandt beboere og personale. Vestlollands Avis 30. oktober 1918.

sen til at stå i spidsen for en husmoderafløserordning til hjælp for barselskvinder og syge koner i kommunen. Her arbejdede hun i 1½ år, inden hun kom tilbage til tobaksfabrikken. Hun flyttede senere til København:

“Der var stadig brug for hjælp, nu havde byrådet sammen med sygekassen talt om hjælp i de hjem hvor konen var syg, og manden på arbejdet. De spurgte mig om at gøre begyndelsen for dem. Det det var det samme, som de her i København kalder husmoderafløser. Dette arbejde havde jeg i ét og et halvt år, men [jeg] ville gerne tilbage til min plads på fabrikken. Jeg mødte om morgenen når manden skulle på arbejde og var der gerne til seks aften. Jeg fik otte kroner om dagen og udførte alt en kones arbejde, dog ikke storvask. Det havde jeg sagt fra begyndelsen, for det ville være blevet for strengt. Det var mest barselspatienter jeg passede. Jeg sagde til, nu ville jeg ikke mere, denne hjælp var slået godt an, nu blev der antaget to koner, senere en til.”

Der etableres hjemmepleje

Den 15. november 1918 kom *Lolland-Falsters Social-Demokrat* med en situationsberetning fra lazaretfrenten. Redaktionen opfordrede kvindelige læsere til at melde sig til hjemmeplejeordningen. Borgmesterfruen, Dagmar Bresemann (1863-1937), stod selv for formidlingen af hjælp, som lægerne og andre kunne rekvirere telefonisk. Hun var i forvejen dybt involveret i arbejde for kommunens hjælpekasse og fattigvæsenet:

“Som nævnt er lazarettet i Missionshospitalet overfyldt, og i hjemmene har hjælpe-kassen anbragt 70 kvinder som sygeplejersker, men desværre savner man i adskillige hjem fornøden hjælp. Vi anmoder indtrængende kvinder som for god betaling vil yde hjælp i hjemmene om at melde sig til fru Bresemann, telefon 54. Det går ikke an, at der ligger patienter hjælpeløse ude i hjemmene, så vi må på det mest indstændige

bede kvinder, der har tid til rådighed, om at melde sig.”

I slutningen af november havde ikke mindre end 100 kvinder meldt sig til arbejdet, som finansieredes over hjælpe-kassen.⁴⁶ Det var et imponerende tal for en købstad med kun godt 11.000 indbyggere. De fleste var lønnede med 4-5 kr. for en dags arbejde, andre modtog intet honorar.

Mens influenzaen rasede i byen lykkedes det ifølge *Lolland-Falsters Social-Demokrat* at isolere kommunens alderdomshjem, fattiggård og børnehjem så effektivt, at der så sent som den 16. december samme år ikke havde været konstateret et eneste sygdomstilfælde på de tre institutioner. Hverken beboerne eller personalet måtte gå i byen, og besøg udefra til børnehjemmet og alderdomshjemmet blev forbudt, henholdsvis frarådet. Avisen var i øvrigt ikke tilfreds med, at kredslæge Berg midt i december havde tilladt biograferne at åbne igen. Det var kommet avisen for øre, at beslutningen var truffet af hensyn til biografernes økonomi. Men den ville få alvorlige konsekvenser, fordi foreningerne nu også ville gå i gang med julefesterne, hvor mange kunne smittes. Man skulle hellere åbne skolerne, hvis lukning kostede 1000 kr. pr. skoledag og medførte, at børnene hverken kunne få undervisning eller den daglige grød.⁴⁷

Under den spanske syge benyttede pressen overalt i landet flittigt embedslægerne som informanter. Generelt var tiltroen til embedslægerne og andre myndigheders autoritet stor, men der var også eksempler – blandt andet fra København og Aarhus – på meget hård kritik af dem fra pressens side. Flere embedslæger blev beskyldt for manglende beslutningskraft og inkonsekvens med hensyn til indgreb overfor skoler og forlystelser.⁴⁸

Æresgaven til Nakskovs frivillige

Allerede den 20. november 1918, mens epidemien stadig rasede og krævede dødsopfre

Fælles annonce fra Nakskovs tre dagblade for indsamlingen til æresgaver til de frivillige. Der blev indsamlet ca. 4000 kr., svarende til ca. 120.000 kr. i 2017. Vestlollands Avis 15. november 1918.

Sygeplejen i Nakskov.

Indsamling til en Æresgave.

Den herskende Epidemi har stillet store Krav til kvindelig Assistance, dels paa Lazaretterne og dels i de private Hjem. Ialt har ca. 100 Kvinder dels velvilligt og dels for Betaling stillet sig til Raadighed, hvorved er opnaaet, at næsten alle Patienter er bleven plejet forsvarligt. De enkelte Familier, som det har været umuligt at skaffe Assistance, bekræfter kun Regelen og viser, hvor ulykkelige Forholdene vilde have været, om ikke Opfordringen i Bladene til at melde sig som Plejersker var fulgt i saa stor Udstrækning, som Tilfældet har været.

Der er Grund for os til at være stolte over den Flid og Tap- perhed, der er vist. Adskillige Sygeplejersker har holdt ud, til de sagnede og selv maatte gaa til Sengs; andre gaar fra det ene fattige Hjem til det andet og besøger Rengøring, Vask, Pasning af Børnene og plejer de syge. Selv hvor der ydes Betaling, maa det erkendes, at der skal stor Offervillighed til vedblivende at udføre denne besværlige Gerning, og en Opmuntning vilde sikkert her være paa sin Plads.

Lad være, at nogle ikke helt har magtet Opgaven, saa har dog alle været til uvurderlig Gavn saavel i de fattigste Hjem som hos bedrestillede Borgere.

Fra forskellige Sider har der været tilbudt Penge fra Borgere, som gerne vil medvirke til Dækning af Udgiften, som Epidemien medfører, men da Kommunen og Staten ordner dette, har der ingen Brug været for saadanne Bidrag.

Heller ikke har Indsamling til de syge Familier været nødven- dig; ogsaa den Opgave løses af Kommunen.

Men vilde der ikke være Anledning for Medborgere til at yde et Bidrag til en Gave til de flinke Plejersker, der tappert har holdt ud, saa længe Kræfterne rakte.

En lille Brindringsgave til de frivilligt assisterende, en Penge- gave til de, der har mest Nytte heraf, vilde være i høj Grad paa sin Plads.

Undertegnede Blade er villige til at modtage Bidrag til en saa- dan Gave.

Anvendelsen af Pengene maa naturligvis finde Sted efter For- handling imellem Lægerne og Hjelpekassens Bestyrelse m. fl.

Saa henstiller vi da til vore Læsere om at yde et Bidrag i dette Øjemed.

**Lolland-Falsters Social-Demokrat.
Tidende. Vestlollands Avis.**

i byen, gik de tre lokale aviser – *Social-De-
mokraten*, *Vestlollands Avis* og *Tidende* -
sammen om en indsamling. Det skete med
henblik på belønning af sygeplejersker,
hjelpeplejersker og andre, der havde ud-

vist særlig selvopofrelse i den dystre tid.
Der blev indsamlet godt 4.000 kr. Den 21.
april 1919 blev æresgaven med tilhørende
diplom og pengebeløb til nogle af heltene
– *englene* – delt ud ved en sammenkomst

Broche i sølv, uddelt som æresgave til kvindelige frivillige plejersker i Nakskov den 21. april 1919. Brochen forestiller en kvindelig engel med udfoldede vinger med inskriptionen "SS" (spansk syge) og "For opofrende gerning Nakskov 1918". Nakskov Lokalhistoriske Arkiv. Forfatterens foto.

i Hotel Harmonien. Dagmar Andersen var med til festligheden og skrev 37 år senere i sine erindringer:

“Da [influenzaen] var ovre og alt var roligt holdt byrådet en sammenkomst for os der havde meldt sig til hjælp, vi fik kaffe og kager, der blev holdt pæne taler. Vi fik alle et diplom og en nål der forestillede en engel, der bredte sine vinger ud, og under dem stod, for opofrende gerning i Nakskov 1918,

Læger og sygeplejersker fik den i guld, vi andre fik den i sølv. Der blev sagt vi skulle lade den gå i arv i familien. Jeg har for-

æret min væk, jeg har aldrig selv haft den på. Der blev også sagt, at alle vores navne stod skrevet i byens arkiv.”

En komplet liste over modtagere af æresgaven findes ikke i Nakskovs lokalhistoriske arkiv. Men der findes en regnskabsbog, hvor navnene på 109 frivillige og deres honorar samt navne og adresser på de patienter, de plejede i hjemmet, er anført. Ni af de frivillige arbejdede som Dagmar Andersen kun på lazarettet. De 100 øvrige plejersker – enkelte var mænd – er noteret for at have hjulpet ca. 500 influenzasyge Nakskovborgere.⁴⁹

Borgmester Bresemanns tale

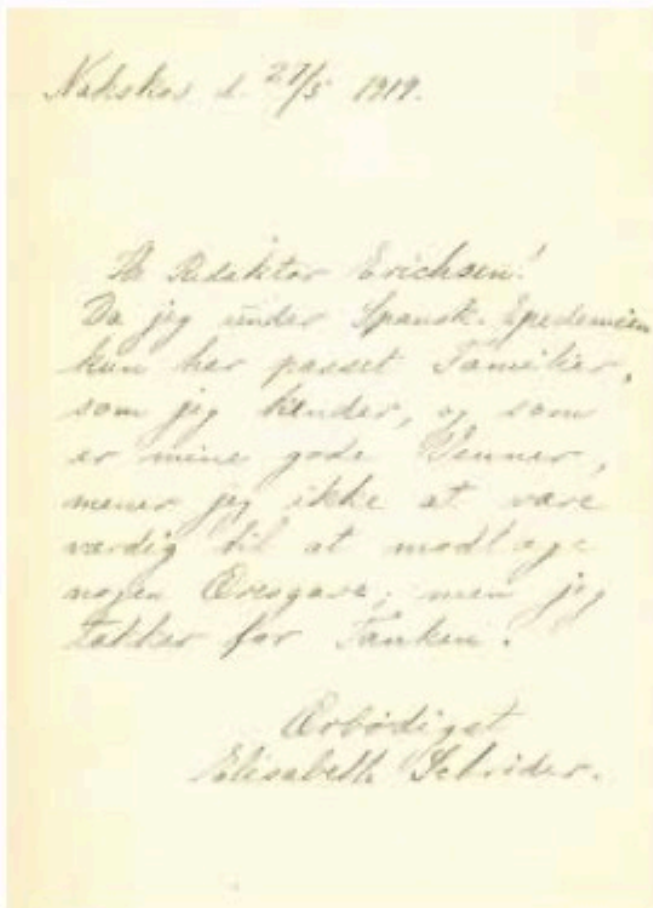
Uddelingen af æresgaven gav genlyd landet over. Den blev omtalt i blandt andet *Nationaltidende* og *Jyllands-Posten*.⁵⁰ I sin tale lagde borgmester Sophus Bresemann netop vægt på det enestående ved Nakskovs indsats, også selv om mange – som Dagmar

Andersen – ikke mente at have præsteret noget særligt.⁵¹

“Jeg tror, at den opfattelse er almindelig, at hvad der sker her i dag regnes for mere, end det behøver at være. I hvert fald har jeg i dag fået en udtalelse fra en dame, som ikke mente, at der var grund til særligt at

Diplom, der fulgte med æresgaven til de frivillige og signeret af de tre avisers redaktører. Her til sygeplejerske Rigmor Lillelund. Nakskov Lokalhistoriske Arkiv, arkivkasse "Spansk Syge 1918".

Enkelte af dem, der var blevet tildelt æresgaven, ønskede ikke at modtage den. Det var blandt andet begrundet med, at de ikke mente at have gjort noget særligt. Brev af 27. maj 1919 fra Elisabeth Schröder til redaktør Erichsen, Vestlollands Avis. Nakskov Lokalhistoriske Arkiv, arkivkasse "Spansk Syge 1918"

påskønne hendes arbejde under epidemien. Og som det er gået hende, er det sikkert gået mange. De har gjort deres arbejde uden at tænke over, at de kunne høste anerkendelse derved, og denne beskedenhed fortjener så meget mere anerkendelse."

Bresemann var den første socialdemokratiske borgmester i Nakskov og i provinsen i det hele taget, kongelig udnævnt i 1914 og folkevalgt i 1919. Han var uddannet bødker og havde indtil 1900 været socialdemokratisk fagforeningsleder i Aalborg og samtidig redaktør for Nordjyllands Arbejderblad. Samme år blev han ansat

som agitator i Lolland-Falster Stift med bolig i Nakskov. I 1901 grundlagde han partiavisen *Lolland-Falsters Social-Demokrat*, som han var redaktør af frem til 1919. I 1905 blev han valgt ind i Nakskov byråd, og i 1913 fik Socialdemokratiet det absolute flertal. Han beholdt borgmesterposten frem til 1928. Fra 1913 til 1935 sad han tillige i Folketinget. Han var ifølge en biografi "... en strid natur, men i alt sit arbejde en varmhjertet forfægter af småfolks og nødlidendes sag."⁵² Hans hustru, Dagmar, var også involveret i det sociale arbejde i Nakskov, blandt andet som kasserer for kommunens hjælpekasse for de fattige og som en af byens 25 ulønnede fattigforstandere.⁵³

I sin tale for modtagerne af æresgaven havde Bresemann blik for at samle befolkningen på tværs af køn, alder og sociale forskelle:

"Opgaven samlede kvinder fra alle slags hjem. Damen fra et hjem med en forfinet opdragelse stillede sig til rådighed lige så vel som arbejderhustruen, der gik fra mand og børn for at pleje naboer eller fremmede mennesker. Unge piger, der ikke var stort ude over konfirmationsalderen, hjalp til – en enkelt passede efterhånden syge i 7-8 hjem; så snart hun var færdig et sted, meldte hun sig øjeblikkelig til tjeneste igen hos en anden. Der er endvidere de mænd, der har hentet de syge, har måttet tage patienter ud af dårlige, snavsede hjem og køre dem på lazarettet for at redde de folks liv. Disse mænd har sikkert alle gjort deres arbejde under hensyn til, at det var noget, der skulle gøres, og uden at vente anerkendelse derfor (...) De der kommer i betragtning her, er dem, der stillede sig i det almenes tjeneste, dem, der har ladet deres gode hjerte over for næstens nød løbe af med sig og været villige til at tage fat uanset, når der blev kaldt."

Borgmesteren afkræftede Dagmar Andersens erindring om, at det i særlig grad var læger og sygeplejersker, der skulle have

guldnålen: "Det er sikkert i forståelse med lægerne, når de ikke kommer i betragtning ved denne lejlighed. Sygehusets personale, som har haft og endnu har stort besvær med sygdommen, får amt og kommune i forening nok lejlighed til at yde en anerkendelse."

Tretten kvinder, der havde hjulpet til meget længe og ikke havde fået betaling, fik erindringsgaven i guld, mens andre 71 fik den i sølv, heraf nogle med en pengegave. Desuden fik 15 kvinder alene en pengegave – enten 20 eller 30 kroner, mens der blev uddelt 12 cigaretuier af sølv til kuske og sygebærere.

Lazarethbygningens skæbne

Allerede den 6. januar 1919 – mens der fortsat var mange nye tilfælde og dødsfald af spansk syge i byen – drøftede byrådet, hvad man skulle stille op med kommunens nyerhvervede bygning. Borgmesteren havde foreslået at sælge bygningen og inventaret, men byrådsmedlem Krøyer fandt, at det kunne være for tidligt i forhold til epidemien fortsatte rasen. Beslutning om salg af hotel og inventar ved offentlige auktioner blev først truffet ved det næste byrådsmøde 20. januar.⁵⁴ Da den spanske syge i februar 1919 blussede op på Vestlolland og nu særligt ramte landdistrikterne, blev det ellers bragt i forslag at genåbne lazarettet. Det skete dog aldrig.⁵⁵

Datoen for auktionen over inventaret blev fastsat til den 11. februar. På selve hotelbygningen indkom kun et enkelt bud, som, hvis det blev accepteret, ville betyde et tab på 20.000 kr. for kommunen. Man valgte derfor at beholde bygningen, som i slutningen af 1919 blev udlejet til Handels- og Kontormedhjælperforeningen.⁵⁶ Senere har bygningen blandt andet huset en børnetandklinik og speciallægeklinikker, inden den i 2013 blev overtaget af Privatskolen (tidligere Nakskov Private Realskole) og efterfølgende revet ned.⁵⁷

Hvorfor var Nakskov så hårdt ramt?

Hvorfor lige Nakskov skulle rammes så hårdt, er der ingen entydig forklaring på. Men måske har nogle af lægerne på Lolland-Falster ret, når de i deres medicinalberetninger peger på sygdommens sociale slagside: Den angreb først de fattige kvar-

Sophus Bresemann (1864-1945) med fru Dagmar Bresemann (1863-1937). Nakskovs initiativrige borgmesterpar under den spanske syge. Foto ca. 1910. Nakskov Lokalhistoriske Arkiv.

terer og senere de velstillede. En af lægerne skrev: "Hos arbejdere og husmænd med kun ét eller to opholdsrum smittedes hele familien, medens hos velstillede gårdmænd med mange værelser og et soveværelse til hver person, optrådte sygdommen hyppigt kun hos én person."⁵⁸

Der kan også være andre forklaringer. Svenske Margareta Åman peger i sin disputats fra 1990 på, at mange yngre tilflyttere fra land til by kunne betyde stor koncentration af mere modtagelige personer i trange boliger. Det kunne betyde mere massiv spredning af sygdommen og dermed flere alvorligt syge og døde.⁵⁹ Interessant nok havde Nakskov mellem 1916 og 1921 en voldsom befolkningstilvækst på hele 31 %. Alene fra 1918 til 1919 voksede befolkningen med næsten 10 % til ca. 11.000. Tilvæksten, som blandt andet skyldtes etableringen af Nakskov Skibsværft i 1916, var en af de allerhøjeste blandt landets købstæder.⁶⁰ Kombinationen af tilflytning og den dermed forbundne boligmangel er derfor en mulig delforklaring på den høje influenzadødelighed i byen.

Hjemmepleje efter Nakskovmodellen

Da den spanske syge blussede op igen i januar 1920 anbefalede Sundhedsstyrelsen oprettelse af hjemmesygeplejeordninger af samme karakter som den i Nakskov. Men styrelsen skrev ikke noget om, hvem der skulle have ansvaret for at iværksætte ordningerne. Det kunne jo blive dyrt. I tørt embedsmandssprog hed det:

"Der bør i hver kommune straks for offentlige eller private midler søges organiseret et bureau, der engagerer et tilstrækkeligt antal dertil egnede hjælpersker, hvem fornøden instruktion gives ved kursus eller ved at lade dem assistere menigheds- eller foreningssygeplejersker. Tillige bør der træffes foranstaltninger, således at der hurtigt kan tilvejebringes hjælpelazaretter."⁶¹

Influenzaens tredje bølge i vinteren 1920 var slem nok, men trods alt var behovet for særlige foranstaltninger ikke så store som i 1918-1919. I Nakskov tog kommunen hjemmeplejeopgaven på sig fra starten – og Dagmar Andersen tog også en tjans her. Mange kommuner etablerede i årtierne derefter selv husmoderafløsningsordninger for befolkningen – ofte i samarbejde med sygekasserne. Men først i 1949 kom der en egentlig lov om husmoderafløsning.⁶² Med den kunne kommunerne efter lægerekvisition yde gratis hjælp i hjemmet til ubemidlede ved sygdom eller rekonvalescens. Det var forløberen for den kommunale hjemmepleje.

Afrunding: monumenterne

Lige som mange andre steder i landet blev den spanske syges første bølge i sommeren 1918 knap bemærket på Lolland-Falster. Den anden bølge ramte landsdelen relativt sent og med meget forskellig styrke, hvor Vestlolland var hårdest ramt.

Inden for de fire lægekredse valgte private organisationer, politikere og embedslæger forskellige løsninger: I Nykøbing Falster var initiativet privat, båret af hjælpeorganisationer med frivillig arbejdskraft og for indsamlede midler. I Nakskov blev hjælpeindsatsen for det meste planlagt og finansieret i kommunalt regi og for kommunens midler. Her blev der handlet i tråd med den linje – af nogle historikere benævnt "kommunesocialismen" – som borgmester Bresemann og det socialdemokratiske parti fulgte, især i byer, hvor partiet stod stærkt, og som i Nakskov havde absolut flertal. Skattemidlerne i kommunens kasse blev aktivt investeret i social- og sundhedsvæsen, skoler, almennyttigt boligbyggeri og anlægsarbejder som fx havneudbygning.⁶³

Bresemann fik især op igennem 1920'erne heftig kritik fra de borgerlige politikere og aviser for sin velfærdspolitik.